

Napoli draga moj' ga konjica – Napojze mi milá, mojho konicka

(Itasd meg kedvesem a lovacskámat)

Felvidéki (szepsi) barátom, Szilágyi László, nemrégiben egy cikkem hatására örömmel fedezte fel harminc évvel korábbi gyűjtésének átvizsgálása során egy ottani cigány karácsonyi kántáló szövegében a *világ közepén álló paradicsomi almafát*.¹ Legutóbbi levelét meg kénytelen vagyok (majdnem) teljes egészében közölni, hisz belőle nemcsak a *Honismeret* határon túli fontossága és szerepe tűnik ki, hanem egy rendkívül izgalmas, továbbgondolásra inspiráló interetnikus probléma is. Megértéséhez tudni kell, hogy a *Honismeret* 2001/3. számában jelent meg a *Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenejében* című írásom,² amelynek ötödik dallampéldája keltette fel barátom figyelmét. Íme a levél:

Talán igaz a mondás: Minden könyv egyszer a megfelelő kezekbe kerül. Talán (nem biztos), hogy a *Honismeret* 2001/3. száma is így került hozzám, sok-sok kéz után, mert egymásnak adjuk elolvasni. Hozzám például több mint két év elteltével került. Az 52. oldalon felfigyeltem egy lekottázott dalocskára, ami „majdnem megegyezik” a nálunk is sokat dalolt „szlovák-morva” változatával. Több helyen az ottani tájszólásban éneklük (még a TV-ben is). Legtöbbet fűvószenekar kíséretében két-három profi énekesnő a helyi népviseletbe öltözve, attól függően, az ország melyik táján lépnek fel.

Mivel kinyomtatva sehol sem találtuk (több barátomat is megkértem erre), rajtuk keresztül valaki mégis volt szíves számodra lekottázni. (...)

Ami a szöveg nyersfordítását illeti, majdnem megegyezik a „*Visoka bresce*” szövegével. Ez a dal a legény és lány közötti párbeszéd. (...) Tehát: a legény kéri kedvesét, hogy az ablakuk alatt folyó patakcskából itassa meg lovacskáját. Mire a lány azt a kifogást éneklvi vissza, hogy nem itatja meg a lovat, mert fél tőle, újból ismétli, hogy fél tőle, mert még kicsi (itt: fiatal). (...)

Az általam közölt dusnoki rác (Bács-Kiskun megye), meg a Szilágyi László küldte tót (szlovák-morva) dallamnak zeneileg egymáshoz alig van köze. A dusnoki dal kottája jegyzetével együtt hibásan jelent meg annak idején, ezért mos újból közlöm szövegét meg jegyzeteit. A dal három és fél soros. Sorzárlatai: 1 1 4. Bipódikus motívumrendje: *ab/ ab/ cc/*. (Nagyjából ez egy AABA sorszerkezetnek felelne meg. Az újstílusú magyar népdaloknak ez a formája idegen eredetű.) Dallama dunántúli pentaton (felemelt harmadik fok, magyar sajátosság), de a harmadik sorban átmenő hangként kétszer is megjelenik a *pien* hang, s ugyanitt visszaáll a *kisterc* is. Egyébként ez a dal úgy kezdődik, mint a szomszédos Tolna megyében gyűjtött *Kis kece lányom*, ami viszont a magyar népzeneben az ukrán kölcsönhatás nyoma. Egyetlen dalban jelen van a közép-európai etnikai kevertség.

A szlovák-morva dallam viszont szabályos négysoros *AavBA* szerkezetű. Sorzárlatai: 1 1 4. Zeneileg csak ennyiben hasonló a két dallam. Ez utóbbi hangneme *eol*, bár a második sor zárata *dárd l*, akár pentaton zárlatnak is fölfogható.

A dusnoki dallam szövegének szótagszáma: 10, 10, 12, 5, a szlovák népdalé: 11, 11, 12, 11.

A rác népdal-szöveg

*Visoka bresce bistra vodica
Napoji draga moj' ga konjica
Ja ga ne napojim, ha se vrlo bojim
Ja sem malacka*

*(Magas a part, gyors a patak
Itasd meg, kedvesem lovacskámat!
Én nem itatom, én nagyon félek,
Én kicsike vagyok.)*

¹ Móser Zoltán: Az ösök udvarában. Bp., 2001. Ismertette: Fehér Zoltán *Honismeret* 2002/1. 111. old.

² Fehér Zoltán: Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenejében. *Honismeret* 2001/3. 46–53. old. Itt jegyzem meg, hogy Bátya, Dusnok, Érd, Ercsi, Tököl katolikus délszláv lakosait az újabb néprajzi terminológia rác-horvátoknak nevezi. Dusnok népzenejének keresztmetszete megjelent: Fehér Zoltán: Sumo, sumo, visoka si – Erdő, erdő de magos vagy. Kalocsa, 2000. Ez a dal kéziratos gyűjtéséből való.

A szlovák népdal-szöveg:

*Pod nasima okny, tece vodicka
Napojze mi mila', mojko konicka
Ja ho nenapojim, ja sa kona bojim
Ja sa kona bojim, ze som malacka*

*(Ablakunk alatt patakocska folyik,
Itasd meg kedvesen a lovacskámat!
Én azt nem itatom meg, én a lótlól félek
Én a lótlól félek, mert kicsike vagyok.)*

Frankovics György pécsi folklorista (egyetemi tanár) érdeklődésemre egyebek mellett a következőket írta: A zágrábi rádió „Hrvati u susjednim zemljama” műsorában csendül fel hasonló ének, mégpedig nyugat-magyarországi (gradistyei) horvát dallam, melynek szövegét nem tudom, ám emlékszem, hogy a legény arra kéri a lányt, hogy itassa meg lovát, az meg azt feleli: „Ja ga ne napojim / Ja se konja bojim / Ja sam ...malena.” Jó lenne megtudni, hogy más horvát területen egyáltalán előfordul-e az ének variánsa. Ha nem, akkor minden kétséget kizáróan szlovák hatásról van szó.

Az első kérdés a két dalszöveg azonosságával kapcsolatban a következő: Hol kerülhetett kulturális cserét is lehetővé tevő kapcsolatba egymással a két szláv etnikum? A történelmi Magyarországon bizonyára sok helyen megtörténhetett ez, hiszen a török hódoltság után a felvidéki szlovákság déli, a balkáni délszlávság meg észak irányú expanzióba kezdett. Szabó István könyvéből tudjuk, hogy a szlovákság a XVIII. században nemcsak a Felvidéken erősítette meg pozícióit, hanem a Dunántúlon, a Duna–Tisza közén le egészen a Bácskáiig és a Tiszántúlon is.³ A különféle délszláv etnikumok térhódítása még nagyobb jelentőségű. Benda Kálmán azt írja, hogy a kuruc kor történetében nagyon fontos a *rác kérdés*.⁴ *A probléma ott kezdődik, hogy nem tudjuk mennyi rác élt ebben az időben Magyarországon. A kor irataiból úgy tűnik, mintha szerb telepek ebben az időben mélyen benyomultak volna a korábban és ma is magyarlakta területekre. A Dél-Dunántúlon, Duna mentén, a Duna–Tisza közének déli részén mindenütt rácokkal találkozunk... Mi lett velük?*⁵ – kérdi gondolatsora végén a nagynevű történész. Szabó István szerint a rácok Budáig, Szentendrétig, sőt Győrig felvándoroltak, a horvátok meg ebben az időben csak Győr megyében 180-200 községet létesítettek. *Földesúri telepítés révén Sárospatakra s a felső országrész némely más pontjára is jutottak.*⁶ A két szláv nép elsősorban a történelmi Magyarország északi és déli részén kerülhetett kapcsolatban egymással. Gondoljunk csak a Délvidék máig tapasztalható etnikai tarkaságára, de – ami a dusnoki dal miatt fontosabb – ilyen területnek tekinthető a Kalocsai Sárköz is.⁷ Ez a kistáj földrajzilag egységes, de etnikailag tarka. Kontinuuus és újonnan települt magyar helységek mellett találhatóak itt XVIII. századi telepítésű német (Hajós, Császártöltés), szlovák (Miske), vagy spontán benépesítéssel létrejött rác, rác–horvát (Bátya és Dusnok) falvak. Néhány református magyar települést kivéve (Foktő, Ordas) valamennyi katolikus. Bárth János bebizonyította, hogy a török utáni zűrzavaros idők egyéni, családi és csoportos vándorlásai révén a lakosság táji kontinuitásáról lehet beszélni.⁸ Például a XVIII. század bátyai családnevek (ilyen a Szegedi, Hodován) ma Dusnokon található fel. Ez a tény bátorít fel arra, hogy bár a kérdéses dal dusnoki eredetű, de a lehetséges átvétel-átadáshoz szükséges népiségtörténeti adatok csak a szomszédos hasonló etnikumú és kultúrájú Bátyáról állnak rendelkezésemre, ezért csak ezeket idézhetem. Az apró, jelentéktelennek látszó, egymástól elszigetelt adatok egymás mellé állítva mégis valószínűvé tesznek erre felé egy északi és déli szláv kapcsolatot.

Említettem, hogy a XVIII. században Győr környékén igen sok horvát település keletkezett. Nos, a győri rác–horvátokból – s nyilván a velük keveredett magyarokból – később még Bátyára is jutott, mert a XVIII. századi anyakönyvekben rengeteg *Giiri, Gurii, Gyory, Gyóri, Gyúri, Győry* nevű családot találunk, akik később eltűntek, ám az egyik Hegedűs család ragadványneve – *Gyérin, Gyérina* – őrzi ezt a családnevet.⁹ Csókás Ferenc egy előadásában meg-

³ Szabó István: A magyarság életrajza. Bp., 1991. (1941.) 82–163. old.

⁴ Benda Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc és a helytörténeti kutatások. Honismeret 1975/1–2.

⁵ Uő., ua. Honismeret 2003/3.

⁶ Szabó István: i. m. 102–103. old.

⁷ A Kalocsai Sárköz nagyjából a Dunapataj–Kecel–Baja háromszögön belül terül el.

⁸ Bárth János: Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népiségtörténetében. Cumania II. Szerk.: Horváth Attila. Kecskemét, 1974.

⁹ Fehér Zoltán: Bátya ragadványnevei. Tükörképek a Sugovicán – Népismereti előadások. Szerk.: Bárth János. 83–88. Kecskemét, 1997.

említette, hogy falujában a Garam menti Bényben számon tartanak egy *Rakiás* helynevet, amelyet ő nyelvromlásnak tartott, s a *rakás* szóból származtatta.¹⁰ Valószínűnek vélem, hogy ez a földrajzi név az egykor ide is eljutó rácoknak az emlékét őrzi, a Rákóczi-szabadságharc idején fontos szerepet betöltő Bényben. A *Rakiás* családnév ugyanis Bátyán a XVIII. század óta mind a mai napig él, s valószínűleg nem a török-rác *rakija* (jelentése: pálinka) magyar -ás képzős alakja, hanem benne a *racki-rackiás* rácot jelentő népnév rejlik, hiszen eredetileg így is írták be a matrikulába.¹¹ (Az -ás képző a horvát nyelvben is megvan!)

Érdekes, hogy Ivan Brabec zágrábi nyelvész azt állapította meg a bátyiaiak és a dusnokiak délszláv nyelvről, hogy abban a rengeteg magyar szóátvétel mellett jelentős a török és a szlovák hatás.¹² A falu lakosságának eredetéről írásos adataink nincsenek ugyan, de a XVIII. századi somlasi *illir, dalmát (Talmatin családnév), szláv* elnevezések, valamint a családnévek egy része ámulkodik a balkáni eredetéről.¹³ A Bárh János által zavarosnak nevezett időkben azonban érkezhettek a Kalocsai Sárközbe Észak-Magyarországból szlovákok is, vagy szlovákuul beszélő magyarok, mint azt bizonyossá teszi két conversió. 1723-ban egy Csizmagia, 1725-ben pedig egy Corponai nevű ember tért át a lutheránus hitről a katolikusra. Valószínűleg mindketten a Zólyom megyei Korponáról érkeztek Bátyára földesúrnőjük, a Korponán is birtokkal rendelkező Beniczky Terézia kíséretében. Egyként pedig a korponai végvári vitézek már a török időkben is gyakran portyáztak erre.¹⁴ Korpona mellett található Palást. A XVIII. századi bátyiai matrikulákban egyre-másra tűnnek fel ilyen nevek, mint *Palásti, Liptay, Ghymes, Nyitray, Perjesi, Fileki (Füleki), Lévy, Aszódi, Versegi, Árvai*. A nevek az őket viselő családokkal együtt, amilyen váratlanul tűntek fel, olyan gyorsan nyomuk is vész, ám az utolsó hármat Bátyán ma is törzsökös lakosok viselik. Az egyik Szabó nevű család ősről ma is tudják, hogy tótosan beszélt. Ragadványnevük *Pockora*, s ez ősiük szlovák *poskoro* (?) (*gyorsan*) szavajárásából eredt. Valószínűnek tartom, hogy az említett családok nevükben korábbi lakhelyük nevét hordozták, s a bátyiai (és dusnoki) szlovák nyelvi hatás nekik tulajdonítható. Ekkor és ezen a tájon is átkerülhetett egyik szláv nyelvből a másikba a fentebb idézett szerelmes dal.

Az északi és a déli szlávág magyarországi találkozásai következtében gyakran előfordulhatott egyedei között házasság, ami a kulturális csere legbiztosabb alapja lehetett. Hogy lezármazottaik milyen nemzetiségűnek vallották később magukat, jórészt rajtuk múlott. Mint Illyés írja: *Akkoriban, igen helyesen, nemzetet oly szabadon lehetett választani, mint szerelmet.*¹⁵ Erre a legismertebb példa vidékünkéről Petrovics István és Hruz Mária gyermekének, Petőfi Sándornak a sorsa. A reformkor neves bátyai plébánosa, a nagyműveltségű és lelkes, magyarérmű Koross Mihály például rác-tót házasságból született. (Családnéve ősei származáshelyére utal.) A szülők összekelését nyilván azonos katolikus vallásuk is lehetővé tette. A kalocsai érsekhez 1847-ben írott levelében így beszélt erről a jeles plébános: *magam nem lévén megtestesült magyar, nem hogy igazán vallják, csak annyiból mondhatom magyarnak (magam), hogy magyar honban jöttem a világra, de apám szláv ajkú volt (tót, F. Z.), nagyanyja pedig Korosi, nyitra megyei Koros szláv ajkú faluból származott. Anyám pedig Kanizsán született ugyan, de felvidékről szakadt szláv ajkú (tót, F. Z.) apától és rác ajkú anyától.*¹⁶

De térjünk vissza népiségtörténeti kalandozásunkból a tót-rác dalszövegre. A két dalszöveg szinte szóról szóra megegyezik. A benne elmondott párbeszéd magyar népdalokban – ismereteim szerint – nem fordul elő. Magyar népdalokban is felszólíthatja a legény a leányt lovának itatására, de nálunk ismeretlen az elutasítás a leány fiatal korára való hivatkozással. Ismerős viszont a situáció, amikor a legény szerelmét kéri meg egy olyan munkára, amelyet egyébként ő szokott végezni. A loítatás a férfi dolga volt ugyanis. Ha a lány ezt megteszi a legény helyett, odaadó szerelmét bizonyítja. Az egyik hódmezővásárhelyi népdalunkban például készségesen megteszi ezt a lány:

¹⁰ Csókás Ferenc talán az 1980-as évek egyik Néprajzi Gyűjtőtalálkozóján ismertette Bény földrajzi neveit.

¹¹ Fehér Zoltán: Bátya életrajza. Bátya, 1996. 45.

¹² Brabec, Ivan: Kolocki govor. Zagreb, 1971.

¹³ Fehér Zoltán: 1996. 38–52. old.

¹⁴ Uő.: 48–49. old.

¹⁵ Illyés Gyula: Petőfi Sándor. 20. Bp., 1971.

¹⁶ Fehér Zoltán: 1996. 94. old.

*Hideg sincsen, mégis befagyott a tó
Ihatnék a babám lova, fákó,
Viszek baltát, vágok, léket kereket,
Hogy igyon a babám lova eleget.¹⁷*

A Bátyán is ismert pásztordal szerint a beteg csongrádi gulyás legénynek
*Szomjan legel a gulyája,
Itassa meg a babája.*

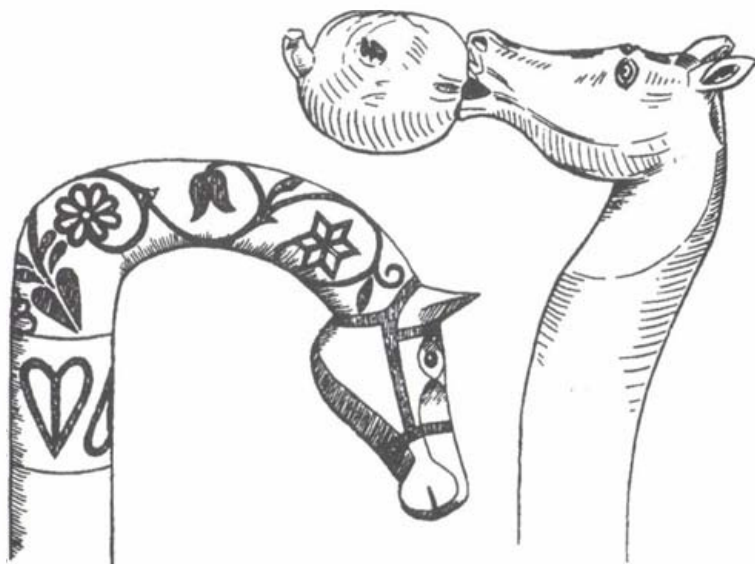
Itt természetesen szarvasmarhát kellene megitatnia a lánynak, de ezt ő megtagadja, ám nem fiatal korára hivatkozva, mint a szláv dalok leánykája a lóitatást.

*Megitatnám, de nem merem,
Nagy a vályú, nem emelem,
Mert ha én azt megemelem,
Megöl engem a szerelem.¹⁸*

Ha másból nem, ebből az utolsó sorból már sejthetjük, hogy a dalbeli itatásoknak jelképes szerepük van. Valóban a Hoppál Mihály és munkatársai által szerkesztett Jelképtárban ezt olvashatjuk a ló címszó alatt: *A nemzetközi – elsősorban népi használatban – a lóval kapcsolatos tevékenységek a nemi aktust jelenthetik. A magyarban ilyen kifejezések pl. a „meglovagol”, „megnyergel”, „megpatkol” (...) a „legeltet”, „itat”, „abrakoltat”. Szerelmi jelkép lehet „a ló fához kötése”, „megbéklyóztatása”, „felszerszámozása”¹⁹*

Az idézett rác és tót szerelmes dalok tehát nem idegenek a magyar népköltészet jelképeitől. További kutatások bizonyára sok hasonlóságot, párhuzamot találnának még az ezer éve egymás mellett élő közép-európai népek folklórájában.

Fehér Zoltán

Somogyi és székely lőfejes bot
Lükó Gábor: A magyar lélek formái című könyvének (Bp. 2001.)
111. oldaláról

¹⁷ Magyar népzene Tára VI. Népdaltípusok. Bp., 1973. 629. old.

¹⁸ Fehér Zoltán–Fehér Anikó: Bátya népzeneje. Kecskemét, 1993. 68. old.

¹⁹ Hoppál Mihály és mások: et. A1.: Jelképtár. Bp. é. n. [1990.]